

2.3. ZVKDS OE Nova Gorica (izsek iz gradiva za natečaj Stari mlin, l.2008)

Mesto Ajdovščina je na območju, ki ga pokriva ZVKDS OE Nova Gorica eno najpomembnejših spomeniških območij kulturne dediščine.

EŠD	ime objekta	status
3	Ajdovščina - Castra	kulturni spomenik
1562	Ajdovščina - Mestno jedro	kulturni spomenik

Kratek zgodovinski oris

Mesto Ajdovščina je zraslo pod pobočji Čavna ob sotočju Lokavščka in Hublja, na ravninah ob reki Vipavi. Vipavska dolina predstavlja lahek prehod iz severne Italije proti vzhodu. Na pomembno karavansko pot skozi Vipavsko dolino kaže že prazgodovinska poselitev tega prostora. Že sredi 2. tisočletja so nastala številna utrjena bronastodobna naselja na Sv. Pavlu nad Vrtovinom, na Borštu v Gojačah, na Kozmacu pri Batujah in tudi na gradišču nad Ajdovščino. Tesni so bili stiki z venetskim in etruščanskim svetom. Vipavska dolina je v zadnjem predkrščanskem tisočletju sodila v krog posoških železnodobnih kultur, starejše svetolucijske s središčem na Mostu na Soči in mlajše idrijske, poimenovane po doslej najbogatejšem najdišču Idriji pri Bači.

Pot po Vipavski dolini na vzhod so izrabili tudi Rimljani. Zgradili so cesto, ki je vodila iz Akvileje, takratnega političnega, vojaškega, trgovskega in kulturnega središča, na vzhod rimske države. Ob cesti v podnožju prazgodovinskega gradišča je zrasla prednica današnje Ajdovščine, tovorna, preprežna in poštna postaja, ki so jo poimenovali **mansio Fluvio Frigido** po mrzlih vodotokih Hublja in Vipave, ob katerih je nastala. Najverjetneje spominja nanjo ledinsko ime Mirce na južnem obrobju mesta. Z utrjevanjem severovzhodnih meja Italije v 3. stoletju, znanim kot Clastra Alpium Iuliarum in je obsegalo območje med Kvarnerskim zalivom in Čedadom, je v utrjeni sistem spadala tudi postaja Fluvius Frigidus. Da pa bi zadostila novim zahtevam, so nekoliko severneje od cestne postaje na novo zgradili utrdbo z mogočnim obzidjem in štirinajstimi stolpi. Spremenjena je tudi njena vloga: ob civilnih je prevzele tudi odgovorne vojaške naloge, saj je postala operativno obrambno središče na prostoru jugovzhodnih Alp s stalno vojaško posadko in ustreznimi poveljstvi. Njeno osrednjo vlogo v vojaški strategiji na mejah Ilirika in Italije posredno izpričujejo antični viri, ki omenjajo dogodke v območju klavster, od bitk, vojnih pohodov, do prizadevanj za vzdrževanje življenjsko pomembne prometne žile čez prelaz ad Pirum. Neposredno pričevanje pa je risba Caster v priročniku Notitia dignitatum iz 5. stoletja.

Po delitvi rimskega imperija na vzhodni in zahodni del je trdnjava klavstra zaradi spremenjenih kulturnih, verskih in političnih razmer izgubila svoj pomen in začel se je njen počasen propad. Zadnji antični pisec, ki jo še omenja, je Pavel Diakon v Zgodovini Langobardov.

Dolga stoletja o dogajanju v utrdbi ni več glasu. Močnim utrjenim zidovom pa je kljub vsemu zob časa le težko prišel do živega. Slovanom je mogočno kamnito utrjeno obzidje vzbujalo strahospoštovanje, da so ga lahko pripisali samo mogočnim »ajdnom«, velikanom. Sčasoma so naselili izpraznjeno utrdbo in jo poimenovali Ajdovščina in svoj življenjski prostor podredili antičnemu urbanizmu. V pisnih virih se kraj prvič pojavi leta 1500, ko cesar Maksimiljan »staro ajdovsko-pogansko gmajno in naselbino z nekaj pustega zemljišča, ki ji pripada pri svetem Juriju«, ki jih je podedoval po zadnjem Goriškem grofu, podeli Juriju pl. Elacherju in njegovim dedičem. Glede na Maksimiljanove besede, da ni bila v korist ne Goriškemu grofu ne njemu, moremo sklepati, da je bila nekdanja antična utrdba v slabem stanju in ni prinašala velikih dobičkov. 1656 je Ajdovščina prešla v roke družine Edling. Zmotno so Ajdovščini posamezni zgodovinarji pripisovali tržne pravice že od leta 1507. Kajti tako sodobni kot kasnejši zgodovinski viri Ajdovščino imenujejo samo kot vas.

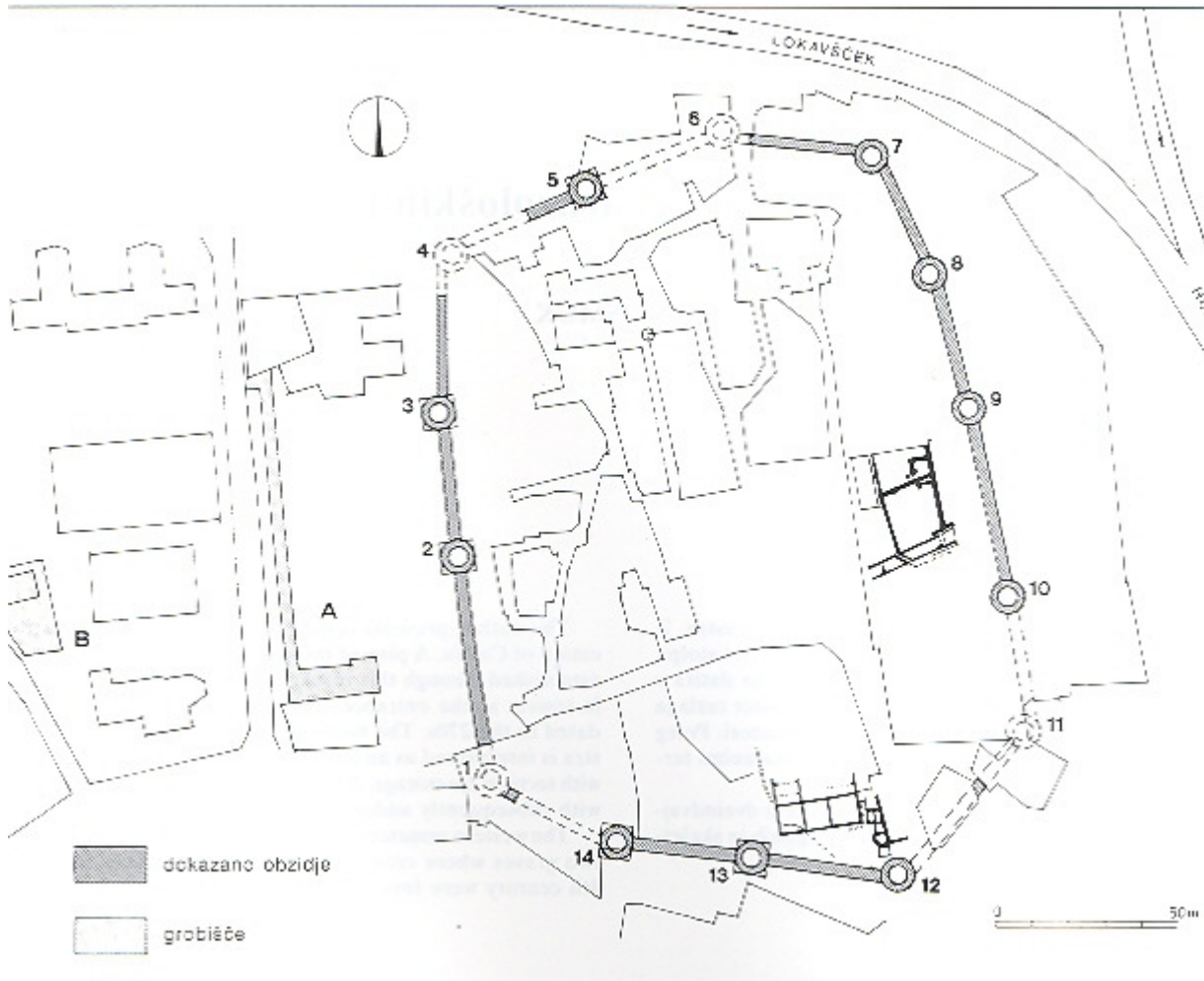
Ajdovščina kljub svoji bleščeči antični preteklosti ni mogla prerasti moči in vpliva kriškega mesta in vipavskega trga. Dolga stoletja se ni mogla razviti v obrtno in trgovsko središče. Njena markantna podoba je prevzela tudi tedanje znanstvenike, da so ji brez pravnih osnov pripisovali status mesta (Valvasor). Ajdovščina se v vseh primarnih virih omenja kot vas, kljub temu da je imela vse trdno zidane hiše in obzidje, ki pa je bilo v 80-ih letih 18. stoletja že spremenjeno v hiše. Utrjena, obzidana vas ob Hublju je svoj preporod doživela z letom 1848 s koncem fevdalne dobe, ko je dobila cesarski privilegij za dva letna sejma in sedež novoustanovljenega sodnega okraja. Tako je postala upravno in gospodarsko središče goriškega dela Vipavske doline. Vendar je šele konec 19. stoletja šele uradno postala trg.

Terezijanski kataster iz leta 1753 pokaže, da je bilo od 96 hiš kar 84 kmečkih in le ena meščanska. Od neagrarnih dejavnosti je najstarejše fužinarstvo, ki sega v drugo polovico 16. stoletja. Fužinarska dejavnost ob Hublju je doživljala vzpone in padce pod različnimi lastniki, dokler pridobivanje kovine leta 1909 ni povsem prenehalo. Ostale neagrarne dejavnosti so se začele uveljavljati konec 18. stoletja. V Ajdovščini sezidali papirnico, delovala je pivovarna, mlin in žaga, leta 1835 je začela s proizvodnjo predilnica. Z dograditvijo Vipavske železnice Gorica-Ajdovščina 1902 leta pa se je boljše prometno povezavo odprla možnost hitrejšega gospodarskega razvoja.

Ajdovščina je naselje, ki ima zelo svojstveno govorico zgodovine. Prvi razcvet doseže v antičnem razvoju Castre, nato vlada črna luknja v srednjem veku, kjer viri o naselju povsem obmolknejo in ponovna omemba leta 1500 kot povsem nepomembnega ozemlja, ki svojim lastnikom ni prinašalo kakšnega posebnega dobička. Ajdovščina je rabila stoletja, da je dosegla status trga. Kdaj natančno se je to zgodilo še ni raziskano, leta 1885 je še vas, 1894 pa se že prišteva med trge. Vzporednico s pomembnostjo naselja v antiki bi lahko potegnili v novi vek, ko je v naselju z novim imenom Ajdovščina, še pred koncem druge svetovne vojne 5. maja 1945, ustanovljena prva slovenska vlada. Pomembna antična utrdba, se je v toku zgodovine pogreznila v kruto povprečje in nepomembnost in je vstala v času preporoda slovenske politične in narodne identitete. V tem pogledu ima Ajdovščina svojstven razvoj, ki je vreden vsega spoštovanja pri vrednotenju gospodarsko ekonomskega razvoja in znanstveni obravnavi.

Arheološka dediščina

EŠD	ime objekta	status
3	Ajdovščina - Castra	kulturni spomenik

V osrednjem delu Vipavske doline je ena najpomembnejših arheoloških lokacij v Sloveniji in sicer v Ajdovščini - rimska Castra (EŠD: 3). Gradnja glavne rimske ceste od Ogleja (Aquilea) do Ajdovščine in preko Hrušice proti vzhodu je pospešila romanizacijo in prenos poselitve iz obrobja Vipavske doline v dolinsko dno ter vključitev tega prostora v akvilejski ager. Upadanje moči rimske države od konca 2. stol. dalje pogojuje gradnjo alpskih zapor (*Clauster*) s središčem v utrdbi na Hrušici, kot posledico pa gradnjo močnega vojaškega tabora v Ajdovščini. Obzidji obeh utrdb lahko danes še vidimo.

Rimsko obzidje antične Castre je bilo zgrajeno v sedemdesetih letih 3. stoletja, arheološke raziskave so potrdile tloris obzidja s 14 stolpi, dodatna dva se domnevata ob zahodnem vходу.

Osnovni tloris antičnega vojaškega tabora - castruma v Ajdovščini predstavlja nepravilen mnogokotnik, vendar je v osnovi dokaj pravilen pravokotnik, postavljen v zavetje sotočja Hublja z Lokavščkom, ki je bil verjetno zaradi obstoječih objektov na tem prostoru nekoliko spremenjen v končni nepravilen tloris. Za to govore več elementov odkritih ob raziskavah v l. 1984/87, kjer se gradnja v 4. stol. že prilagaja osnovni shemi, ki je vzporedna z vzhodno in zahodno stranico castrae. Na isto linijo se navezuje tudi današnja komunikacijska mreža severnega dela mestnega jedra. Osrednja prosta površina na današnjem Titovem trgu je

stekališče urbane mreže in se zdi, da lahko tu pričakujemo tudi glavni antični forum, kar bi lahko potrdile le arheološke raziskave.

Tabor je imel nedvomno pomembno vojaško-strateško vlogo v okviru Claster , kot tudi v varovanju itinerarske ceste Aquilea-Emona. Ob zahodni in južni stranici Castre naj bi bil izpeljan obrambni jarek. Antični kastel je bil poseljen prek 4.stol. do začetka 5.stoletja, sledi občasne poselitve se kažejo še v 6.stoletju. Raziskovanja v stolpu 12 so pokazala, da je bil konec 15. in v 16.stoletju na antičnih temeljih zgrajen srednjeveški objekt, verjetno lahko to pričakujemo tudi na drugih mestih znotraj castre. Da stoji srednjeveški - novoveški objekt na antičnih temeljih so potrdila tudi sondiranja v letu 2008 ob gradnji nadomestne hiše Petrič.

Naslonitev pozidave na severno in vzhodno stranico obzidja tudi najbolje dokazuje, kako je srednjeveško mesto uporabilo obzidje za svoj razvoj, ki je bilo dodatno varovano s strugama Lokavščka in Hublja. Zahodna stranica obzidja je bila ohranjena še dolgo v 20.stoletje, medtem ko je bil večji del južne stranice obzidja porušen konec 17. Stoletja, ko očitno preneha potreba po obrambnem obzidju. Mesto Ajdovščina se prične širiti prav v tej smeri in išče komunikacijo z osnovno osjo Vipavske doline.

Priloga :

Grafični izris enot KD iz RKD
Franciscejski kataster